

Buzás Gergely

**Jelentés a zirci középkori ciszterci
apátságban folytatott 2011. évi
feltárásról**

2012

MÁTYÁS KIRÁLY MÚZEUM
VISEGRÁD

1. A zirci apátság légifotója az ásatási területtel (fotó: Pazirik Informatikai Kft.)

A zirci ciszterci apátság felkérésére a Magyar Nemzeti Múzeum Mátyás Király Múzeuma 2011. július 13. és augusztus 16. között vezetésemmel ásatást végzett a középkori zirci kolostor keleti szárnyánál és a középkori templomépület keleti részénél. Célunk a Hümpner Tibor által 1912-13-ban és Ferenczi László által 2007-ben feltárt keleti kolostorszárny környezetésnek tisztázása volt, a XX. század elején végzett kutatások hitelesítésével. A munka során feltártuk a keleti kerengőt, a sekrestyét, a déli keresztházat a két déli mellékszentéllyel valamint a négyezet, a szerzetesi kórus és a főszentély déli felét.

Az ásatáson három szelvényt nyitottunk. A 2011/I. szelvényt a templom négyezete, a déli keresztház északi fele, a főszentély és déli első mellékszentély felett, a 2011/II. szelvényt a déli második mellékszentély, a déli keresztház déli fele és a sekrestye helyén, a 2011/III. szelvényt a keleti kerengőfolyosó a déli mellékhajó két keleti boltszakasza a szerzetesi kórus déli felének területén.

A sekrestyeszentély falainak alapozását sikerült feltárni, bár a keleti fal északi feléből már csak az alapozási árok maradt fenn. Az egyenes záródású szentély DK-i sarkán egy kelet felé kiülő támpillér alapozása is előkerült. A déli fal

2. A 2011-es ásatás panorámaképe

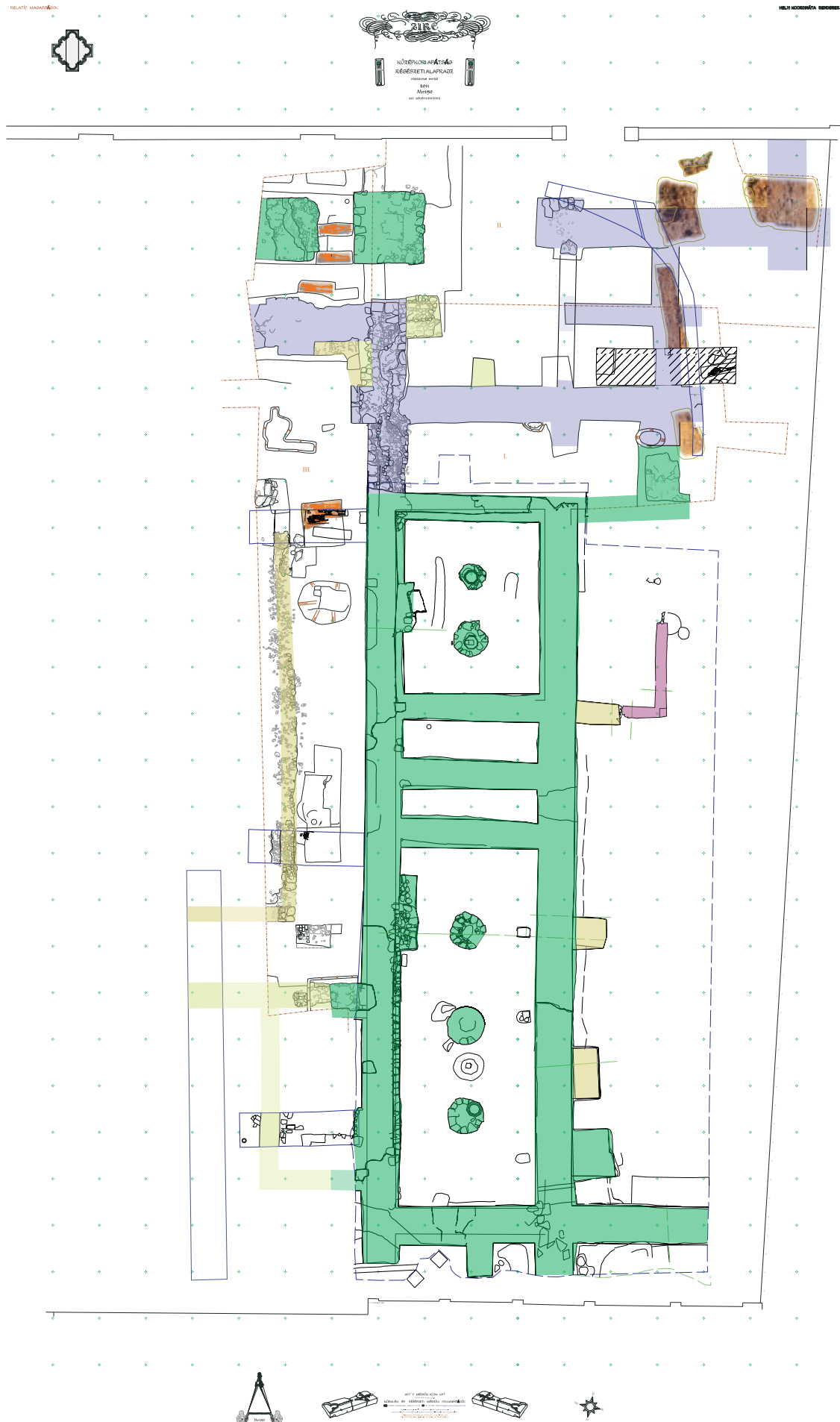
3. A zirci apátság légifotója az ásatási területtel (fotó: Pazirik Informatikai Kft.)

déli oldala már a szelvényfal alá esett így azt nem tudtuk vizsgálni. A templom szentélyének falaiból csak az alapozási árkokat és habarcsfoltokat találtuk meg. A sekrestyeszentéllyel egyvonalon elhelyezkedő, és ahhoz hasonlóan szintén egyenes záródású déli mellékszentélyek keleti falának erősen rongált állapotban fenn-

maradt, egy modern villanykábel beásásával szinte teljesen elpusztított betöltésű, alapozási árkának alján csekély fehér habarcsnyomok is előkerültek. Megállapítható volt, hogy a mellékszentélyek között és a déli mellékszentély DK-i sarkán a falra merőlegesen kis kiülésű támpillérek álltak. A DK-i sarok déli támpillé-

4. A 2011-es ásatás légifotója (fotó: Pazirik Informatikai Kft.)

6. A DK-i négyzeti pillér és a főszentély déli falának részben kiszedett alapozása

a keleti szentélyfalnak azonban nem maradt nyoma, helyére csak a déli fal habarcsnyomai alapján következtethetünk. Azonosítható volt viszont a főoltár alapozása: a főszentély közepén álló, lefaragott oldalú terméssziklatomb keleti és nyugati felén kiszedett alapozások beásásai mutatkoztak. Ez egy nagyméretű épített oltárra utal.

A főszentély és az első déli mellékszentély

rének a sekrestye keleti zárófalánál vékonyabb és sekélyebb alapozási árkát is meg lehetett figyelni, annak ellenére, hogy az alapozások csatlakozását erősen megrongálta egy újkori beásás, amelyből három darab XIII. századi faragvány került elő.

A főszentélyt a helyén kibukkanó terméssziklára alapozták, ezért ennek nem ástak alapozási árkot. A déli szentélyfalnak a fehér habarcsoltjai azonban jól követhetőek voltak az egyenetlen sziklafelületen,

közti falat szintén kiszedték, de nyugati végén, a keleti négyzeti pillérnek a főszentély és a mellékszentély felé kiülő tagozatait alátámasztó tagozatainak alapozás megmaradt. Ennek habarcsa a szentélyek keleti falainak fehér habarcsnyomaival azonos. A két déli mellékszentély közti vékonyabb válaszfal kiszedett alapozási árkának nyugati végét egy modern vezetékárok elpusztította.

5. A 2007-es és 2011-es ásatás összesített alaprajza.

Jelmagyarázat:

kék: 1. építési periódus 1. fázisa (XII. század),

zöld: 1. építési periódus 2. fázisa (XII-XIII. század),

világoszöld: 1. építési periódus 3. fázisa (XIII. század),

sárga: 2. építési periódus (XIV-XV. század),

lila: 3. építési periódus (XVII-XVIII. század)

7. A főoltár alapozásának megfaragott sziklatömbje

8. A sekrestye és a mellékszentélyek alapozása, illetve alapozási árkai

A keresztház déli falát szintén teljesen kiszedték, ám a sárga agyagos altalajba mélyedő alapozási árok alja végig feltárható volt. Az alapozási árkot a fal fehér habarcsos bontási törmeléke töltötte ki. A fal déli oldalához, a szentélyek diadalívének vonalában kívülről egy támpillér erősen rongált alapozási árka csatlakozott, amelynek kitöltése a falhoz hasonló fehér habarcsos bontási törmelék volt. A fal északi oldalán, a keresztház középtengelyében egy falra merőleges, téglalap alakú alapozási beásást találtunk, amelynek kitöltése eltért a déli keresztházfal fehér habarcsos bontási törmelékétől, alapvetően sárga habarcs jellemezte.

A keresztház és a sekrestye nyugati falának alapozása az építéskori járószint magasságáig fennmaradt. A falak nyugati oldalának kváderburkolatából az alsó kősor is előkerült, a keleti oldalon azonban ez már ki volt szedve. A déli keresztházfal bekötésének helyén is egy bebontást lehetett megfigyelni. A déli keresztházfal csatlakozásának vonalában a fal nyugati síkjához egy, a fallal kötésben lévő kis kiülé-

9. A déli hosszházfal keleti szakasza a támpillér és falpillér alapozásokkal

10. A templom feltárt területe

11. A kerszház nyugati fala az előkerült támpillérrel, valamint a hosszház déli fala és az eléjük épült köpenyfalak

12. A keresztház és a hosszház DNy-i sarka, az utólag hozzáépült lépcsőalapozással

13. A DNy-i négyezeti pillér alapozása észak felől nézve. Mellette a XVIII. századi kerítéfal alapozásának maradványai

14. A négyzetet közepén, az újkori kerítésfal alatt megmaradt középkori rétegsor, az építési rétegeket jobboldalt elvágó nagy beásással.

sű támpillér alapozása került elő. A falon nem mutatkozott elválás a keresztház és a sekrestye között és a fal habarcsanyaga is egységesen a szentélyeknél megfigyelt fehér habarccsal azonos. A fal északi végén, a hosszház felé néző oldalon egy falpillér talapzatának alsó kváderei is fennmaradtak. A déli keresztházfal belső, keleti oldalának északi feléhez, a faltól világosan elváló, annak alapozási padkájára utólag ráépített, a keresztházfaltól anyagában is eltérő, sárga habarcsba rakott, rosszabb minőségű törtkő

alapfal került elő. Ez minden bizonnyal a templomból a keleti kolostorszárny emeletét elfoglaló dormitóriumába vezető lépcső alapozása lehetett. A keleti keresztházfal északi végéhez derékszögben csatlakozott a hosszház déli falának alapozása. A feltárt alapfal a keresztházfal alsó kvádersorának aljáig emelkedett csak, majd egy vízszintes falegyennel zárult. A déli hosszházfal belső oldalán egy falpilléralapozás, vele szemben, a külső oldalon pedig egy kis kiülésű támpillér alapozása került elő. Úgy a falpillér, mint

15. A hosszház D-i pillérsorának első keleti pillére, valamint a mellette feltárt sírok észak felől nézve.

a támpillér alapozása kötésben van a hosszház-fallal. A hosszházfal alapozása kötésben van a keresztházfallal és fehér habarcsanyaga is megegyezik annak habarcsával. A hosszházfal alapozásának falegyene felett egy eltérő, sárga habarcsréteg maradványai húzódtak, amelyek a fal felmenő szerkezetéből maradtak fenn. A hosszház és a keresztház támpillérei között, egy tőlük eltérően sárga habarcsba rakott, a többi faltól elváló, a hosszház támpilléreinek kiülésével egyező vastagságú, L alaprajzú, utólagos köpenyfal alapozása fut. Mivel a keresztház délnyugati támpilléreinek a kiülése nagyobb, mint ennek a köpenyfalnak a vastagsága, később egy újabb, szintén sárga habarcsba rakott köpenyfalat húztak a régebbi köpenyfal dél felé nyúló szára elé, olyan vastagságban hogy teljesen kitöltse a keresztház támpillére és a hosszházfal elé húzott régebbi köpenyfal közti teret. Ezek a köpenyfalak csak alapozásukban maradtak fenn, nem kizárható hogy eredetileg csak lépcsőfokok, vagy padkák alapozásai voltak.

A nyugati keresztházfal nyugati peremére és az ezt kísérő belső köpenyfalra épült rá az a barokk kerítésfal, amelynek felmenő szerkezetét még 2007-ben lebontották. Az ezen a szakaszon meghagyott alapozást most bontottuk szét. Eb-

16. A déli kolostorszárny északi falának keleti indítása, a két építési fázisból származó falszakasz csatlakozásával

ből 15 db. faragott követ: kvádereket, valamint XIII. századi borda és homlokív töredékeket emeltünk ki. A kerítésfal északi folytatása amint elhagyta a keresztházfalat mélyebb alapozással épült. A bolygatatlan rétegekbe mélyedő alapozási szakaszokat már nem bontottuk el.

Feltártuk a templom DNy-i négyezeti pillérének hatalmas méretű, négyzetes alapozását, amely teljes épségben maradt fenn. Felül gondosan kialakított falegyen zárta le, a felmenő szerkezetre azonban még habarcslenyomatok sem utaltak. Ezen is átfutott a barokk kerítésfal alapozása. A pillér ÉNy-i sarkától nyugatra egy

17. A kerengő északi végénél feltárt beásás a benne feltárt vörösmész-kő lappal

18. A keleti kerengőfolyosó feltárása

cölöplyukának, talán építési állványzat cölöphelyének alját tártuk fel. A cölöplyuk felső részét valószínűleg az itt húzódó XX. század eleji kutatóárok beásása pusztította le.

Tőle nyugatra megtaláltuk a hosszház első déli pillérének alapozását is, amelynek északi

falsíkja a négyezeti pilléréhez viszonyítva kissé délebbre húzódott, déli falsíkja viszont egybeesett a négyezeti pillér déli alapozási síkjával. A templom bontása során e pilléralapozás nyugati felét részben kibányászták, ám az alja itt is megmaradt. A pillér nyugati pereme a metszet-

19. A kerengő délkeleti sarka

20. A kerengőben nyitott szelvényben feltárt rétegsor, jobboldalt újkori beásással bolygatva

fala alá estik, azt feltárni nem tudtuk. A felmenő szerkezetnek itt sem maradt nyoma. Mindkét pilléralapozás egyforma sárga habarcsba volt rakva

A hosszházban és a négyezet nyugati részén megfigyelhettük, hogy a sárga agyagos altalaj fokozatosan ment át felfelé egy humuszos sötétbarna rétegbe. Ennek a rétegnek a felszínén néhol vékony fehér építési habarcsos szint húzódott. Ez nagyjából a déli hosszházfal fehér habarcsos alapozásának falegyenével volt egy szinten. Az építési szintet újabb sárga agyagos réteg fedte. A pillérek alapozásának teteje már ehhez a felső agyagos szinthez igazodott. Csak a négyezet nyugati részén találtunk e felett a sárga agyag felett – amely ott már elvékonyodott – egy vastag újabb építési habarcsréteget. A templom járószintje mindenhol nyom nélkül elpusztult. A főszentély padlószintje bizonyosan magasabb volt a hosszház és keresztház szintjé-

nél, ugyanis a terméssziclák ma is magasabbra emelkednek ennél.

A keresztház és a szentély területén nagyobb fokú volt a rétegek pusztulása. Itt csak az altalajt találtuk meg, közvetlenül felette XX. századi erősen szemetes feltöltési rétegek, illetve egy makadámút alapozása húzódott. A szentélyekben és a keresztházban nem találtunk sírokra utaló nyomokat. A négyezet közepén a legfelső építési réteget átvágó beásás nyugati végét találtuk meg, de a beásásra épült újkori kerítésfal miatt kibontani nem tudtuk. Elképzelhető, hogy ez egy nagyobb sír beásása lehet. A DNy-i négyezetei pillér és a hosszház első déli pillére között két sírgödröt tártunk fel. A déliben egy, az északabbiban két egymásra temetett csontváz feküdt. A déli sírban koporsószög és sűrűn egymás mellé helyezett, pálcá alakú rézveretekkel díszített öv került elő. E sírokkal egyvonalban a déli hosszházfal mentén egy üres sírgödröt ta-

láltunk. Ezt metszette egy nyugatabbra ásott sír, ami a hosszház falpillér-alapozásához igazodva kissé északabbra helyezkedett el. Ez utóbbi sírgödörben is két egymásra temetett csontvázat tártunk fel.

A keleti kerengő területén végzett ásatás feltárta a kerengő déli határfalát. Itt a keleti kolostorszárny nyugati falához csatlakozó támpillért tártunk fel, amihez utólag, falelválással kapcsoltak egy nyugatra tartó falat, amelynek sárga habarcsa eltért a támpillér fehér habarcsától. A kerengőfolyosó területén két 2007-es kutatóárkot tisztítottunk ki. A déli kutatóárkokban, amely a bolygatatlan altalajba mélyedt, megfigyelhetjük, hogy a sárga agyagos altalaj a templomban megfigyelt módon fokozatosan ment át fekete humuszba. E felett habarcsos építési szint húzódott, majd vastag tetőcserepes bontási réteg. A rétegből előkerülő tetőcserepek lapos, aszimmetrikusan elhelyezett akasztóhoroggal ellátott darabok voltak. Ennek a tetőcserepes rétegnek a felszínéről épült a kerengőfal. Az igen gyenge minőségű, sárga habarcsba rakott falat egy széles alapozási árok keleti szélébe rakták, míg az árok udvar felé eső nyugati felét nagy kövekkel és földdel töltötték ki. A betöltés alatt az alapozási árok külső részének alját és oldalát sárga agyagos réteg fedte. A kerengőfal déli sarka jó állapotban maradt meg, a közelében egy rövid szakaszon a felmenő törtkőfal alsó kősorára is rábukkantunk. A nyugat felé beforduló déli kerengőfal a keletinél kétszer vastagabb, de elképzelhető, hogy ez csak egy sarokpillér lehetett. A kerengőfal északi végét nem tudtuk pontosan megállapítani. A fal itt erősen rongált volt, és egy épülettörmelékes betöltésű beásás az alapozási árok végét is eltüntette. E beásásból több darabra törött helyi vörösmészkőből faragott vastag kőlap került elő. A kerengőfal építési korát a fal habarcsából előkerült 2 db. Zsigmond parvus határozta meg.

A kerengő területén több sír került elő. A 2007-ben nyitott északabbi kutatóárkokban főliával letakarva bennmaradt egy sírcsoport. A főlia leemelése után a kutatóárkot észak felé kibővítettük, hogy a sírokat teljesen kibonthassuk. Itt öt sír került elő, három többé-kevésbé

teljes, kettő töredékes állapotban. A legészakabbi (18/a) sírban réz rozettás bőrv és bőrtársoly maradványai kerültek elő. A kutatóároktól délre, a káptalanterem bejárata előtt nagyméretű, felül szabálytalan mély gödör jelentkezett, melynek alsó része sírgödör formájú volt. A gödör üres volt, de betöltésében XX. század eleji leletanyagot találtunk. Feltehetően egy, Hümpfner Tibor ásatása során feltárt sír lehetett. A 2007-es déli kutatóároktól északra nagyméretű, kissé íves alaprajzú, mély, koraujkori beásást találtunk. Betöltése kevert épülettörmeléket, XIII. századi bordatöredékeket és főleg későközépkori leletanyagot tartalmazott. Déli végében a sárga altalajba állított vaskapa került elő. A beásás két sírt is elpusztított, amelyeknek csak a koponyateteje maradt meg. A beásás feltehetően a kolostor XVIII. századi bontásakor keletkezett kincskeresőgödör volt. A szelvény déli végének közelében egy nyitott színszerű épület két négyzetes téglapillérét tártuk fel. A pilléralapok főleg téglából épültek kevés kővel keverve. Az északi jobb állapotban maradt fenn. Építési szintjük a későközépkori járószintet fedő, főleg későközépkori leletanyagot tartalmazó törmelékes réteg felszínéhez igazodott. Ez a szint megegyezett a középkori kerengőfal

21. A kerengőben feltárt koraujkori kincskeresőgödör vaskapával.

22. A kerengőben feltárt sír bőrvő maradványaival

lai a már kész alapozáson, a főhajó pillérsora a nyugati négyezeti pillérekkel együtt, illetve a pillérek által tartott keresztház-, négyezet- és hosszházboltozat. Ebben az időben alakíthatták ki a déli szerzetesi kaput és mellette a déli keresztház nyugati falához simuló

bontási szintjével és a barokk kerítésfal építési szintjével. A pilléralapozások és a barokk kerítésfal építési szintje felett a kerengő területén vastag, újkori humuszos feltöltés húzódik. A színpület északi pilléréhez kelet felé utólag egy rövid és vékony falazatot építettek hozzá. A megtalált alapozások valószínűleg ahhoz a kis kerti építményhez tartoztak, amelynek tetőzete még látható Hümpfner Tibor XX. század eleji fényképfelvételén a barokk kerítésfal mögött.

Összefoglalva 2011-es kutatásunk eredményeit, kimutathattuk, hogy a zirci apátsági templom szentélyfejének alaprajza nagyjából megegyezett a Hümpfner Tibor által feltételezett, hagyományos, keresztházas, két-két mellékszentélyes ciszterci templomtípusának. A templom és a kolostor nem egyetlen építési szakaszban készült el. Elsőként a templom alapozása, és vele együtt a keresztház és a szentélyek felmenő falai készültek el. Az építkezés a szentélyekkel indult, ezt folyamatosan követte a déli keresztház építése, amellyel egy időben már hozzákezdtek a keleti kolostorszárny munkálataihoz is. Az építés második szakaszában, de még a XIII. században épültek meg a templom hosszházának felmenő fa-

armáriumot is, amit később átépítettek, továbbá a keleti kolostorszárny emeleti dormitóriumából a templomba vezető lépcsőt. Ugyancsak ehhez az építési szakaszhoz tartozhat, vagy még későbbi a déli keresztház tengelyében a templombelsőben álló ismeretlen funkciójú falpillér, illetve a déli kolostorszárny. A XIII-XIV. században a kolostornak bizonyosan nem volt kőfalú kerengője. A keleti kerengőfolyosó udvari fala egyértelműen Zsigmond király korából származik. A déli mellékhajóból és a kerengőből előkerült, veretes övekkel eltemetett halottak arra vallanak, hogy a későközépkorban a templomban és a kerengőben is temetkeztek világi személyek.

A XVIII. században, közvetlenül a templom és a kolostor bontását követően épül fel a barokk hátsó kolostorkert kerítésfala, és egy hozzá kapcsolódó nyitott szin. A kerítés építéséhez nagymennyiségben használták fel a templom bontott köveit.

23. A templomban feltárt sír veretes öv maradványaival